

KLASİKLERİMİZ-23

İBN ARABÎ'NİN KİTÂBÜ'L-BÂ ADLI ESERİ

Hülya KÜÇÜK *
Yusuf R. SARAÇ **

Elinizdeki derginin İbn Arabî özel sayısı-2 olduğu ve İbn Arabî'nin hayatı daha önceki sayıda çeşitli vesilelerle ele alınmış bulunduğu için, burada klasik kitap tanıtımı formatındaki “müellifin hayatı ve eserleri” kısmına yer vermeye gerek görülmedi.

a. Yazılış Sebebi

Müellifin belirttiğine göre, bu risale bir istek üzerine yazılmıştır. Şöyle ki: İbn Arabî'nin kendisine değer verdiği bir zât – ki sevgili mürîdi İsmail İbn Sevdekin (ö.646/1248)¹ olabilir – bulunduğu bir mecliste, olağanüstü ilâhî bir hitâba muhatap olmuş, bu hitâbı anlamaya muktedir olamadığı için de İbn Arabî'ye gelerek durumu arz etmiş ve bu vâkıânın îzâhını rica etmiştir.

* Doç. Dr., Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi, hckucuk@yahoo.com.

** Selçuk Ü. SBE Temel İslâmî Bilimler Anabilim Dalı (Tasavvuf) Yüksek Lisans ve DİB Selçuk Eğitim Merkezi Öğrencisi (Konya), yusuframazan@hotmail.com.

1 İsmail b. Sevdekin en-Nûrî, İbn Arabî'nin en yakın müridlerindedir ve *Risaletü Fi İlmi't-Tasavvuf*, Yazma, el-Mektebetü'z-Zâhiriye, Şam, no: 8080, *Kitâbü'n-necât min hucbi'l-iştibâb*, Süleymaniye Ktp., Ffatih, no: 5322 ve *et-Ta'likât ale't-ecelliyâtü'l-İlahiyye (et-Tecelliyatü'l-İlâhiyye* içinde), tahk.: Osman Yahya, Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, Tahran 1988) gibi eserlerin müellifidir. İbn Arabî, bazı risâlelerini onun sorusu veya isteği üzerine yazmıştır (Meselâ bk. *Zehâiru'l-a'lak şerhu Tercümâni'l-Eşvâk*, el-Matbaatü'l-ünsiyye, Beyrut 1312, s. 4). Hatta onun sorusuna cevabını içeren bir risâlesi de vardır: *Risâletün fi süali İsmail b. Sevdekin, Resâilü İbn Arabî* içinde, Dâiretü'l-meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd 1948.

İbn Arabî *Kitâbü'l-bâ'*'nın girişinde bunu şu cümleleriyle anlatır:

“Sorusu bana değerli gelen ve isteği bende kabul gören birisi, kendisine, içinde ilahî hakikatler ve rûhî inceliklerden (bahseden), kendi el yazımıyla bir kitap kaleme almamı istedi. Sonra başından geçen hadiseyi anlattı. Şöyle ki bir mecliste oturuyorken Allah ona bir söz ikram etmiş ve o sözde (ona), kendisini kaybedeceğini söylemiş. Kuds âleminden, (o şahsın) sırrına (gelen) ve nûr ile kuşatılmış olan bu hitapta şöyle denmiş: ‘Eşya Bâ ile zuhûr etti ve Bâ’da (mühim) bir mes’ele vardır’. (Sonra) dedi ki: ‘Şaşır-dım, çünkü herkes bu muammayı çözmeye güç yetiremez. Ve anlatmaya devam etti: Beni hayret kapsayınca -ki huzurda olmanın âdeti gayrettir²- bana 10’la 10’u çarp dendi. Sonra perde sarktı, hitâb kalktı. Ve bu (ilmî) artışla şehâdet âlemine döndüm.’ Misal âleminde kendisine konuşulan, ha-yal hazinesinden kendisine hitâb edilen şeyi bize aktarınca biz de bu ke-lâmın karmaşıklığını yorumlayıp izah etmek ve onu ilham ilminde kendisi için belirlenmiş mertebesine dâhil etmek istedik. Ve söze başladım.”³

b. Nüshaları

Eserin yurtiçi ve yurtdışındaki kütüphanelerde kayıtlı, birisi matbû’ olmak üzere, yirmidokuz nüshasını tesbit edebildik. Burada hemen belirtmek gerekir ki bu risâle *Risâle fi Tahkiki Bâ ve Esrârih*,⁴ *Risâletü'l-Bâ*,⁵ *Risâletü'l-Bâ fi Hakâiku'l-Îlâhiyye ve'd-Dekâiki'r-Rûhâniyye*,⁶ *Risâletü'l-Esrâri Bi'l-Bâ Zahara'l-Vücûd/Zuhûru'l-Vücûd*,⁷ *Miftâhu Dâri'l-Hakîka*, *Kitâbu'r-Rekâiki'r-Ruhâniyye*, *Kitâbü'l-Kâf ve Hüve Kitâbü'l-bâ*, *el-Bâ ve Esrârih*⁸ gibi farklı adlar altında istinsâh edilmiştir.

Kitâbü'l-bâ''nın, İSAM Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı, Süleymaniye

2 İbn Arabî burada, “gayret-i İlâhiye”den bahsetmektedir. Tasavvufta İlâhî gayret, Hakk’ın, kulunun kendisini sevgi tâatında başkasını ortak kılmasına râzı olmamasıdır. Bk. Abdülkerim el- Kuşeyrî, *er-Risâle*, tahk.: M. Zerrîk, A. A. Baltacı, Beyrut 1413/1993, s. 255. Ayrıca bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, s. 291; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 203.

3 İbn Arabî, *Kitâbü'l-bâ*, Yusufâğa Ktp., no: 4868/2, vr. 3b.

4 Süleymaniye, Bağdatlı Vehbi, no: 714’teki nüsha.

5 Süleymaniye, İbrahim Efendi, no: 809’daki nüsha.

6 Süleymaniye, Veliyyuddin Efendi, no. 1826’daki nüsha.

7 Yazma, el-Mektebetü’z-Zâhiriye, Şam, no: 123’deki nüsha bk. Suad el-Hakîm, *el-Mu’cemu’s-sûfî*, Daru’n-Nedra, Beyrut 1981, ss. 181 ve 1287. Eserin adı s.181’de *Risâletü'l-Esrâri Bi'l-Bâ Zuhûru'l-Vücûd*, s.1287’de ise *Risâletü'l-esrâri bi'l-bâ zahara'l-vücûd* olarak verilmektedir.

8 Son dört isim için bk. Osman Yahya, *Müellefâtü İbn Arabî*, Fransızca’dan çeviren Ahmed Muhammed et-Tayyib, Dâru’s-sâbûnî-Dâru’l-hidâye, Kahire 1413/1996, s. 216.

Kütüphanesi Kataloğu ve Osman Yahya'nın *Müellefâtü İbn Arabî* adlı eseri⁹ yardımıyla tesbit edebildiğimiz nüshalarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Konya Yusufpaşa Ktp., Demirbaş no. 4868/2, 245x160 –185x120 mm. ebadlarında, 9 varak, her varakta 17 satır, eski Nesih yazı, kahverengi tam meşin, şemseli cilt. Müellif nüshasıdır. Bu eser Yusufpaşa kütüphanesinden çalınmış olup İngiltere'de bulunarak kütüphaneye iade edilmiştir.¹⁰ Elinizdeki çalışmada bu nüsha kullanılmıştır.¹¹
2. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 489/19, 183x130 - 158x60 mm. ebadlarında, 170b-176b varaklar arası, 25 satır, Nesih yazı, abâdî kağıt, miklebli, sırtı ve sertabı siyah meşin, kağıt kaplı, mukavva bir cilt. Söz başları ve cetvelleri kırmızı, sayfa kenarları açıklamalıdır. Müstensih nüshası olup istinsah tarihi 1099/1687'dir.
3. Millet Ktp., Feyzullah Efendi , no: 2119, yy, ty, 77-83 vr.
4. Nuruosmaniye Ktp., no: 2406, yy, ts., 1c., 16b-22a vr.
5. Nuruosmaniye Ktp., no: 4901, yy, ts., 1c., 127-131 vr.
6. Süleymaniye Ktp., Nafiz Paşa , no: 685, yy, 1198, Arap-Ta'lik, 14 vr.
7. Süleymaniye Ktp., Carullah , no: 1080, yy, ts., Arap-Nesih, 53-63 vr.
8. Süleymaniye Ktp., Carullah , no: 1034, yy, ts., Arap-Nesih, 202-205 vr.
9. Süleymaniye Ktp., Carullah , no: 2111, yy, ts., Arap-Nesih, 127-131 vr.
10. Süleymaniye Ktp., Carullah , no: 986, yy, ts., Arap-Nesih, 43-44 vr.
11. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi , no: 714, yy, ts., 15-26 vr.
12. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi , no: 2023, yy, ts., Arap-Ta'lik, 152-155 vr.
13. Süleymaniye Ktp., Ayasofya , no: 4248, yy, ts., Arap-Ta'lik, 43-147 vr.
14. Süleymaniye Ktp., Selimiye Pertev Paşa , no: 644, yy, ts., Arap-Ta'lik, 27-37 vr.
15. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi , no: 1480, yy, ts., 206-208 vr.

9 Yahya, *age*, ss. 216-17.

10 <http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF670AAAC19264C5A849E55A0CB7978C2C> (20.11.2008).

11 Kendi isminin de "B" ile başlamasından dolayı, bu risâlenin içeriğini çok merak ettiğini söyleyerek çalışılması dileği ile bu nüshayı tarafıma takdim eden Konya Bölge Elyazmalar Kütüphanesi Müdürü ve bir İbnü'l- Arabî hayranı muhterem Bekir Şahin Beyefendi'ye şükranlarımı sunuyorum, makaleyi kendilerine ithaf ediyorum (Hülya Küçük).

16. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi , no: 2415, yy, ts.,135-138 vr.
17. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi , no: 2596, yy, ts., 60-70 vr.
18. Süleymaniye Ktp., Halet Efendi , no: 245, yy, ts., Arap-Nesîh, 415-421 vr.
19. Süleymaniye Ktp., Halet Efendi , no: 809, yy, ts., Arap-Nesîh, 121-127 vr.
20. Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi , no: 881, yy, ts., 42-44 vr.
21. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi , no: 1476, yy, ts., 31-42 vr.
22. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa , no: 2853, yy, ts., Arap-Ta'lik, 123-128 vr.
23. Süleymaniye/ Beyazıt Devlet Ktp., no: 0, Basım bilgileri yok, Dizi Kaydı: K- 104746, yy, ts., Osmanlıca, 56 vr. Bu nüshayı, "Osmanlıca" kaydına binaen, eserin tercümesi olması ihtimalini düşünerek mutlaka görmek istememize rağmen, kayıt numarasından başlayan bir hatalı giriş olduğu söylendiği için, görmemiz mümkün olmadı.¹²
24. Süleymaniye Ktp., Veliyyüddin Efendi , no: 51, yy, 762, 125b-131b vr.
25. Süleymaniye Ktp., Veliyyüddin Efendi , no: 1826/20, ts., 103b-108b vr.
26. Mektebetü'l-Vataniyye, Paris, no: 1339, 18-22 vr.
27. Berlin, no: 2972 we119, 208-214b vr.
28. el-Mektebetü'z-Zâhiriye, Şam, no:123.¹³
29. Matbu' nüsha: Mektebetü'l-Kahire, Kâhire, 1954.

c. Kaynakları ve Üslûbu

İbnü'l-Arabî, eserlerinin zihinsel değil İlahî kaynaklı olduğunu söyler. Hatta bu sebeple, kitaplarında yer yer göze çarpabilen düzensizliklerin de kendi iradesiyle olmadığını ifade eder. Eserlerinin muhtevaları da farklıdır. Kendi-

12 Eseri bulmak için kaydı değişik şekillerde yorumlayarak arayan kütüphane görevlisi muhterem Menderes Velioglu Beyefendi'ye (Süleymaniye Ktp., Elyazmalar sorumlusu) ve bu nüshayla birlikte 3-4 varaklık diğer bazı nüshaları, Süleymaniye Kütüphanesi'nden Konya Bölge Elyazmaları Kütüphanesi'ne gelmiş olan "İbnü'l-Arabî'ye Ait Eserler" CD'lerinde araştıran Betül Güçlü'ye (Selçuk Ü., İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi) teşekkür borçluyum (Hülya Küçük).

13 Bk. el-Hakîm, *age*, ss. 181 ve 1287 (Eserin adı s.181'de *Risâletü'l-Esrâri Bi'l-Bâ Zuhûru'l-Vücûd*, s.1287'de ise *Risâletü'l-esrâri bi'l-bâ zahara'l-vücûd* olarak verilmektedir).

sinin, başkalarına ait sözleri tekrarlayan, başka kitap ve şahısları takip ve taklit eden biri olmadığını belirtir. Ulaştığı ilim ancak keşif yoluylaadır.¹⁴

Bilindiği üzere İbn Arabî, kendisine gelen vâridâtı ya çok süratli bir şekilde bizzat kaleme almış veya yanındakilere yazdırmıştır. Mesela, *et-Tedbirâtü'l-Îlâhiyye*'yi dört günden daha az bir sürede, *et-Tenezzülâtü'l-Mevsiliyye*'yi birkaç gün içerisinde, *Kitâbü'l-Hüve*'yi bir sabah vaktinde, *el-Kasemü'l-Îlâhî*'yi bir saatte yazmıştır.¹⁵ *Kitâbü'l-bâ*'yı da çok kısa bir sürede te'lif ettiğini şöyle bildirir: “Şu *dar vakte* ve yoğun meşguliyete rağmen bu cevapta bundan başka zikrettiğimiz sırlara bak ey kardeşim! Andolsun ki Allah cc. (kapıları) açandır. Allah'ın bize bu cevapta tevdi ettiği bâbları, fasılları (bir) söyle (bakalım).”¹⁶

Eseri adeta bir mektup gibi muhatabına hitâb eden bir üslupla kaleme almıştır. Bazı düşüncelerini ayet ve hadislerle destekler. Eserine şiirle başlar ve içinde de şiire yer verir.¹⁷ Birçok yerde kendi eseri olan *Fütûhât-ı Mekkiyye*'yi referans gösterir.¹⁸ Cüneyd-i Bağdadi (ö.297/909), Şibli (ö.334/945) ve Ebu Medyen (ö. 594/1198)¹⁹ gibi kendilerini “büyük” diye nitelendirdiği sufilerin sözlerine de başvurur. Hallac'ın (ö. 309/922) ismi geçmez ama kendisine telmihte bulunulur ve *Divân*'ında geçen meşhûr bir şiirinden mısrası kullanılır.²⁰ İbn Arabî, Bâ'nın önemini anlatırken, gramer, tefsir ve fıkıh ilimlerinin kâidelerinden destek arar.

d. Muhtevâsı

Kitâbü'l-bâ'da, Bâ ve varlık mertebeleri açısından önemi ile ilgili bilgiler verilirken *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin ikinci bâbına gönderme yapıldığı ve oradaki

14 Bk. M. Erol Kılıç, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn”, *DİA*, İstanbul 1999, c. 20, ss. 495-496

15 Kılıç, agm, s. 496

16 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 11a.

17 Bk. *Kitâbü'l-bâ*, vr. 3a, 8b.

18 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 5a, 11a.

19 Ebû Medyen, hiç görüşmemelerine rağmen İbn Arabî üzerinde önemli bir etkiye sahip olan bir sûfidir. 509/1115-16 veya 513/1121 tarihinde İşbiliyye'de doğmuştur. İbn Hırzihim (v. 559/1164), Ebû Ya'za gibi isimlerden hem zahiri hem bâtinî eğitim almıştır. Daha sonra Bicâye'ye yerleşerek burada binden fazla mürid yetiştirmiştir. Bir davet üzerine Merakeş'e doğru çıktığı yolculuğunda yaşlılığı ve hastalığının da etkisiyle 594/1198 yılında yolculuğunu tamamlayamadan Tilemsen'de vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Tahsin Yazıcı, “Ebû Medyen” md., *DİA*, c.10 (İstanbul, 1994), ss. 186-187; Kadir Özköse, “İbnü'l-Arabî'nin Şeyhi Ebû Meyden Şuayb El-Ensârî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesir Halkası”, *Tasavvuf*, Ankara 2008, sayı: 21, ss. 95-115.

20 Bk. *Kitâbü'l-bâ*, vr. 4b.

bilgiler daha sistematik olduğu için harflerle ilgili genel özeti oradan alarak başlamak istiyoruz: İbn Arabî *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin mezkûr ikinci bâbında harflere genişçe yer ayırmış ve bütün harfleri tek tek zikrederek hangi özelliklere sahip olduklarından bahsetmiştir. Ona göre harfler, diğer ümmetler gibi bir ümmet olup mükelleftirler ve kendi cinslerinden elçilere sahiptirler. Onların da kendi aralarında kısımları vardır. Ancak bu durumu keşif ehlinde başkası bilmez.²¹ İbn Arabî , harflerin özelliklerine geçmeden önce o harfle ilgili bir şiire yer verir. Sonra sırasıyla harfin hangi âleme mensup bulunduğunu, mahrecini, adedini (hangi feleğe ait olduğunu), besâitini (açılımını)²², yüceliğini, mertebesini, kuvvetinin zuhurunun nerede olduğunu, tabiatını, unsurunu ve hareketini bildirir.²³

İbn Arabî, harfleri anlatmaya Elif'le başlar. Ancak ona göre Elif bir harf değildir. Fakat insanlar onu *harf* diye isimlendirmişlerdir. Elif, cem' makamındadır. Ona tekabül eden isim ise "Allah" lafza-i celâlidir.²⁴ Eliften sonra Hemze'ye ve He'ye geçer. Bâ'yı 26. sırada zikreder.²⁵ Elifin Zât'a (Allah'a) tekabül etmesine karşın Bâ sığata, yani Allah'ın sıfatlarına delalet eder. O, taayyün-ü evvelin remzidir. Vahdetle kesretin arasında yer alır ve bu bakımdan Berzah'a benzer. Ayrıca Bâ aklın makamına da delalet eder; zira akıl varlığın, insan harflerin ikincisidir.²⁶ Burada hemen belirtmek gerekir ki Vahâdiyet Mertebesi, yani : Hak Teala'nın Zât, Sıfat ve mevcûdâta dâir icmalî bilgisinin olduğu mertebedir. Bu mertebede, aşk, maşuk ve âşık henüz birdir. Buraya "Âlem-i Ceberût" dendiği gibi, yaratılan ilk şeyin Hz. Muhammed'in nuru olması hasebiyle "Hakikat-ı Muhammediye" de denir. Vahdet, mertebe-i hüviyet, ilm-i mutlak, şe'n-i sırf gibi isimler de verilir. Allah'ın ilk yarattığı şey "Nûr-ı Muhammedî" veya Allah'ın emini olması hasebiyle "Cebraîl" dir diye de düşünülür. İnsanın hakikatine de "Akl-ı evvel" dendiğinden Hak'tan ilk zuhûr eden insan-ı kâmindir ve diğer sûretler onunla zâhir olmuştur.²⁷ İbn Arabî, bütün bu özellikleri Bâ'da dürülmüş

21 İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, tahk.: Osman Yahya, el-Hey'etü'l-Mısıriyye el-âmme, Kahire 1405/ 1985, c. 1, s. 260.

22 Mesela harfinin açılımı dır. *el-Fütûhât*, c. 1, 350. Bu uygulama Hurûfilikte de kullanılmıştır. Yirmi sekiz ve otuz iki sayısına özel bir önem atfedilen bu firkada bu sayılara ya da istenilen rakamlara ulaşılacak istendiğinde harflerin açılımlarında ortaya çıkan yeni harflerden istifade edilir. Hurûfîler buna kabz ve bast yöntemi demektirler. Bk. Hüsamettin Aksu, "Hurûfilik", İstanbul 1998, *DİA*, c. 17, s. 409.

23 *el-Fütûhât*, c. 1, ss. 295-334.

24 *el-Fütûhât*, c. 1, s. 295.

25 *el-Fütûhât*, c. 1, s. 321.

26 Bk. İbnu'l-Arabî, *Zehâiru'l-a'lak şerhu Tercümâni'l-Eşvâk*, Beyrut 1312, s. 113.

27 Bk. Kılıç, agmd., s. 502.

olarak görmüştür.

İbn Arabî, Bâ harfi ile ilgili daha geniş bilgiyi *Kitâbü'l-bâ'* da vermiştir. Biz burada verdiği bilgileri *Fütûhât-ı Mekkiyye'* de verdikleri ile birleştirerek sunmaya çalışacağız. Buna göre: Elif bir harf olmadığı ve Zât'a delâlet ettiği için, Bâ mevcûdâtın ilkidir ve varlığın ikinci mertebesinde dir.²⁸ Bâ şerefli bir harftir.²⁹ Bu şereften dolayıdır ki Yüce Allah Kitab'ını "Bismillahirrahmanirrahim" diyerek Bâ ile açmış ve aynı şekilde her sureye besmeleyle yani Bâ ile başlamıştır. Tevbe suresini besmele olmaksızın³⁰ inzâl etmeyi murâd ettiğinde " " diyerek yine Bâ ile başlamıştır.³¹ İbn Arabî, bundan dolayı bazı Yahudilerin kendisine: "Sizin tevhitte nasibiniz yok. Çünkü Kitabınızın sureleri Bâ ile başlıyor" dediğini, kendisinin de onlara: "Sizin de payınız yok o halde çünkü Tevrat da Bâ ile başlıyor" diye cevap verince, bunu biliyor olmasından dolayı çok şaşırıldıklarını zikreder.³²

Bâ mevcudatın ilki olması yönüyle Yaratıcısı ile âlem arasında bir perdedir. Yaratıcı, Bâ'nın zuhuruyla kendisini gizlemiştir. Bu yüzden âriflerin mârifeti, şâhitlerin şehâdeti, hakikat ehlinin hakikatı buluşları ancak Bâ ile dir. Bâ her şeyde zâhirdir ve her şeye sirayet etmiştir.³³

İbn Arabî rüya³⁴ sahibi zatın rüyasında duyduğunu söylediği " " (fihâ emrummâ: Orada önemli bir mes'ele vardır) sözündeki Nûn'un Mîm'e idğam olunması üzerinde de uzunca durur.³⁵ Nûn tekli sisteme göre ikinci, onlu sisteme³⁶ göre ise ellinci mertebededir. Mîm ise tekli sistemde Nûn gibi ikinci, onlu sistemde ise kırkıncı mertebededir.³⁷ Aralarındaki bu yakınlık sebebiyle birbirlerine idğam edilmeleri normaldir. Ve bu idğam gereği Mîm "emru'm-mâ" şeklinde şeddeli okunmuştur. Ancak buradaki

28 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 4a. Krş. *el-Fütûhât*, c. 1, s. 321.

29 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 4a. Harfler de tıpkı bizim gibi İlâhî Hazret'e yakınlığına göre tabakalara ayrılır. Önce gelen bir sonrakinden şereflidir. Diğerleri de böylece devam eder. *el-Fütûhât*, c. 1, s. 351

30 *el-Fütûhât*, c. 1, s. 355.

31 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 4a.

32 *el-Fütûhât*, c. 1, s. 356.

33 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 5b.

34 *Kitâbü'l-bâ'*nun yazılış sebebini anlattığımız bölümde zikredilen vâkıada tecrübesini aktaran zât rüya kelimesini kullanmamaktadır; ancak İbn Arabî bu vâkıayı, vr. 4a'da "rüya" diye tesmiye ettiği için biz de buna uyduk.

35 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 4a.

36 İbn Arabî burada ebced hesabından bahseder görünmektedir. Şöyle ki ebced hesabına göre, 28 harf gruplara ayrıldığında birler (âhâd), onlar(aşerât) ve yüzler(miât) diye üç grup oluşur ki Mîm ve Nûn bu sınıflamada ikinci kısma girer. Bk. Mustafa Uzun, "Ebced", *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 69.

37 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 4b. Krş. *el-Fütûhât*, c. 1, ss. 308, 322.

Mîmler birbirinden farklıdır. ³⁸Zaten aynıymış gibi görünen bütün harfler aslında birbirlerinin aynısı değildirler. “Bu harflerin, buldukları makamlarda tekrarlanmasından dolayı onların tek bir şey oldukları zannına kapılmayasın sakın! Bilakis onlar çok çeşitlidir. Tıpkı insanlar gibi. Mesela Zeyd b. Ali, kardeşi olan ikinci bir Zeyd b. Ali’den farklıdır. Her ne kadar oğul ve insan olma yönüyle ve anne-babaları cihetiyle bir birlik söz konusu olsa da. Bunu göz görür ve akıl idrak eder. Ancak harfler arasındaki farklılığı yalnızca keşif ehli bilebilir. ³⁹

İbn Arabî buradaki Nûn’un Mîm’e idğâmının, yani şedde mes’elesinin önemli olduğunu vurgulayarak: “Şedde olmasaydı kimse orada iki zat olduğunu bilemezdi” der. Şedde olunca, akıl, orada görmekte olduğumuzdan başka bir zat daha olduğuna delalet eder. Mesela, ölüleri diriltmenin Allah’a mahsus olduğunu kat’î surette bilmemize rağmen, bu diriltme olgusunu, Hz. İsa’nın kuş biçiminde yapılmış çamura üfleyip o cansız şeklin gerçek bir kuşa dönüşmesinde de görürüz. Şehâdet âleminde ise durum böyle değildir. Orada göz bir tek zat görür ki o da Hz. İsa’nın zatıdır. Böylece biz sekr ehlinin ittihadı dair söylediklerini anlamış oluruz. Yani asıl fiil Allah’a aittir. Hz. İsa’nın buna güç yetirebilmesi Allah’ın izniyledir. Çünkü âyet-i kerimde " ⁴⁰ buyrulmuştur. ⁴¹

Bâ’nın, Mîm ve Nûn’la ortak birtakım özellikleri vardır. Mesela her üçü de vasl ve ittisâl harfleridir. Ayrılan iki dudak bir araya geldiklerinde Bâ ve Mîm için ittisâl, iyice kaynaştıklarında da vasl olur. Nûn’un ittisali ise dil ile damağın birbirlerine yapışmasıyla olur. Ancak bu iki ittisâl arasında bir fark vardır. Nûn’un ittisali âlem-i evsatta, yani misâl, hayâl ve rûhânî bir âlemde iken Bâ ve Mîm’in ittisali şehâdet âleminde olur. ⁴²

İbn Arabî sayıların ⁴³ da Bâ ile başladığını söyler. Çünkü Elif bir harf olmadığı gibi, “Bir” de bir sayı değildir. Tek sayılar “üç” ile başlar. Bu yüzden ikinci mertebeye sahip olan Bâ’nın zuhuruyla sayılar başlamıştır. ⁴⁴ Rüyanın sayılarla ilgili kısmını yorumlarken 10 sayısının verilmesini tesadüf

38 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 4b

39 *el-Fütûhât*, c. 1, s. 337.

40 Mâide 5/110.

41 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 4b

42 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 5b. İbn Arabî’nin buradaki âlem tasnifi, harflerin mahreçleriyle alakalıdır. Nitekim Bâ ve Mîm ilk, Nun ise ikinci felektedir. Felekten kastedilen de harfin mahrecinin çıktığı uzuvdur. Nun, Bâ, Mîm ve Felek için Bk. *el-Fütûhât*, c. 1, ss. 308, 321, 322, 350.

43 Sayılar Allah’ın(cc) varlıktaki sırlarından bir sırdır ve İlahî Hazret’te bilkuvve zuhur etmiştir. *el-Fütûhât*, c. 1, s. 349.

44 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 5a.

görmez ve onunla Bâ arasında ilişki kurar. Sayıların birler, onlar, yüzler, binler şeklinde dört mertebede olduğunu ve bu sıralamada Bâ gibi ikinci mertebeye sahip olması bakımından 10'un Bâ'dan bedel olduğunu söyler.⁴⁵ Rüya sahibinin rüyasını böylece te'vil ettikten sonra, onun rüyada gördüklerine ilave olarak Bâ ile ilgili hakikatleri anlatmaya devam eder.

Bâ, Vahdâniyetin ikincisidir ve evveliyet makamına sahiptir. Ancak evveliyet makamına sahip oluşu Yaratıcısına tekaddüm ettiği anlamına gelmemelidir; çünkü bu zaten muhaldir. Evveliyet makamına sahip olmuş olması – Yaratıcısına tekaddüm edemediği için– onu ikinci mertebede olmanın ve dolayısıyla “çift” vasfıyla tavsif edilmekten kurtarmış değildir. Ancak unutmamalıdır ki ferd, vahdâniyete çiftten daha yakındır. Sembolleri yerine koyduğumuz zaman diyebiliriz ki; Elif ve Bir, Zât'ı temsil eder ve ne Elif bir harftir ne de “Bir” bir sayıdır. Bâ ve “İki” de Taayyün-i Evvel'i temsil eder. “Bir” sayı olmadığı için “Üç” tek sayıların ilkidir ve hem “vahdet”i hem de “kesret”i içerir. Dolayısıyla vahdette kesret tamam olmuş olur.⁴⁶

Bâ'nın noktası da oldukça önemlidir. Nokta,⁴⁷ Bâ ile kevn arasında bulunur ve tevhîdi sembolize eder.⁴⁸ Tevhîdi sembolize ettiği, Bâ'yı Zât/Ehadiyyet iddiasından, varlığı da şirk koşma tehlikesinden alıkoyduğu içindir.⁴⁹ Bâ'nın noktasının, içinde bulunmadığı hiçbir şey yoktur. Buna işaretlerle İbn Arabî şöyle bir şiir inşâd eder: ⁵⁰

45 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 6b.

46 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 5a, 8a.

47 Diğer birçok sufiye göre de Bâ'nın noktası önemlidir. Zira nokta, hakiki birliği ve kesretin aslını ifade eder. Noktanın hareketiyle meydana gelen hat (çizgi) ikinci taayyüne işaret eder. Ucunda ateş bulunan bir çubuk dairevi bir hareketle döndürüldüğünde nokta çember olarak görünür. Çemberin varlığı hayâlî olup hakikatte yalnızca nokta vardır. Çokluk itibârî birlik hakîkidir. Bütün harflerin, kelimelerin ve rakamların aslının nokta oluşu tek varlığın çokluk şeklinde görünmesine de güzel bir örnektir (Bk. Uludağ, *age*, ss. 412-413). Hurûflîğin kurucusu Fazlullâh-ı Hurûfî'nin (ö.796/1396) müridi olan ve kibirli tavırları sebebiyle tarikattan uzaklaştırılan Mahmûd-ı Pesihânî'ye (ö. 831/1428) nisbet edilen ve “İhsâiyye” diye de bilinen “Noktaviyye”yi, tasavvufta noktaya verilen önemin sınırlar dışına taşmış hali olarak görmek mümkündür. Noktaviyye ismi, kaynağını, toprağın her şeyin aslı ve başlangıç noktası olduğu görüşünden ve fırkaya ait metinlerde geçen iki, üç veya dört noktanın çeşitli şekillerde gizli kısaltmalar biçiminde kullanılmasından almaktadır. Bk. Hamid Algar, “Noktaviyye”, *DİA*, İstanbul 2007, c. 33, ss. 204-205.

48 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 8b, 11a.

49 Bâ'nın mevcudatın ilki olup bütün eşyanın kendisinden zuhur etmesi ve Yaratıcısı ile alem arasında perde olmasından dolayı ehadiyyete nispet edilmesi tehlikesi söz konusu idi. Altındaki nokta, tevhîde halel getirecek bu durumu selbetmiş olur. Böylece yaratmada tevhîd korunmuş olarak kalır.

50 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 8b.

Hayret doğrusu! Allah'a nasıl asi olunabilir, ya da münkîr O'nu nasıl inkâr eder?

Allah'a andolsun, her tahrik ve teskinde bir ilim vardır ki (O'na) şahitlik eder. Yine her şeyde bir işaret (nokta) vardır (ve daima) O'nun bir olduğuna delalet eder.

Aynı zamanda bu nokta, insan-ı kâmilin remzidir. Çünkü İnsan-ı kâmil özlerin özüdür.

Bâ'nın noktası da varlığın özüdür. Ve bu nokta temeyyüz için gelmiştir. Yani âbidle mâ'budu birbirinden ayırır. Bu yüzden Şiblî'ye (ö. 334/945): "Sen Şiblî'sin" dendiğinde bunu kabul etmemiş ve: "Hayır ben Bâ'nın altındaki noktayı" demiştir.⁵¹

Bâ, ilsâk özelliğine de sahiptir. İlsâkın manası, sonucun, kendisini var eden sebep ya da sebeplerle birleşmesidir. Mesela " " ibaresinde "mescit"le "uğramak" fiili Bâ sayesinde bitişmiştir.⁵² Bunun sebebi de " : Bâün" kelimesinin aslının "evlilik, nikâh" anlamına gelen " : Bâhün" kelimesi olmasıdır. Yani bu harfin özünde bir birleştiricilik vardır. Meselâ iki asıl (mukaddime/öncül) bir araya geldiğinde Bâ bunları birleştirir ve bir netice ortaya çıkar.⁵³ "Nikâh" kelimesi İbn Arabî için önemli bir terimdir. Muhtelif manaları olan bu kelimeyi , eserde ikinci kez 9. varakda bir rüyasını anlatırken kullanır: 597 yılında, Ramazan ayında, Bicadiye'de iken bir gece bana sanki bütün yıldızlarla nikâhlanmışım gibi gösterildi. Öyle ki, büyük bir hazla nikâhlanmadığım bir tek yıldız kalmamıştı. Yıldızlarla olan nikâhu tamamladıktan sonra bana harfler verildi ve (bu kez de) onların hepsini hem tek tek hem de terkip halinde nikâhladım. Ve zarfiyyetin faü'l-yasındaki (burada kastedilen " : de, da, içinde" zarfıdır) bir harf bana şahıs olarak sunuldu. Yine bana ondan onun şerefine ve Allah'ın cc. kendi katında ona tevdi ettiği yüceliğe delalet eden ilahi bir sır verildi."⁵⁴ Burada, nikâh-ı gaybî, yani ilahî tecellinin ilminin yeri kastedilmiş ve kendisini de bu ilmin mekânı olarak görmüş olsa gerektir.⁵⁵

Hakk, ikinci varlık olan Bâ'ya bizim anlayamayacağımız bir şekilde

51 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 4a. *el-Fütühât*, c. 2, s. 134.

52 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 9a.

53 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 7b.

54 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 9b.

55 Onun sisteminde nikâh, Nikâh-ı Tabî, Nikâh-ı İlahî ve Nikâh-ı Gaybî olarak üç türdür. Detaylar için bk. el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Süfi*, 1069-71; Mustafa Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi, Marifetin İfadesi Sorunu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Ü. SBE, Ankara 2005, ss. 321, 333.

yönelip onu karşısına alınca âlemi ondan yayıp uzatmıştır. Nitekim ayette: "Rabbin'in gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?"⁵⁶ buyrulmuştur. Bâ'nın bu şekilde uzaması güneşle karşılaştığında cismin gölgesinin ondan uzaması gibidir. Ve nasıl ki gölge, gölgeye sebep olan varlığın suretinde zuhûr etmişse, kainat da Bâ'nın suretinde zuhur etmiştir. Bu yüzden Ebu Meyden: "Üzerinde Bâ yazılı olmayan hiçbir şey görmedim" demiştir. Çünkü her şey Bâ'nın gölgesidir.⁵⁷

Bâ'nın zarf olma özelliği de vardır.⁵⁸ Mesela " " dendiğinde, Bâ burada (içinde) manasındadır.⁵⁹ Bâ'da mekan zarfı olma özelliğinin bulunması oldukça önemlidir. Çünkü İbn Arabî'ye göre biz, a'yanlarımızda vücut bulmadan önce Allah'ın cc. ezeli ilminde mevcut idik. Ve zuhurumuz Bâ'dan oldu. Varlık Bâ'da dürülmüş ve sıkıştırılmış vaziyetteydi.⁶⁰ Yani Bâ bizim mekânımızdı ve içinde bulunduğumuz kaptı. Çünkü "zarf", aslında "kap" demektir.

Bâ'da ilsâk ve zarfiyetten başka bir de istiâne ve teb'îz özelliği vardır.⁶¹ " " (Kalem ile yazdım) dendiği zaman, yazan kalem olmasına rağmen eylem sözü söyleyene nispet edilir. Aslında kalemden yardım alınmıştır ve bu bir istiânedir.⁶² Teb'îze gelince: Bir zâtın gayb-şehâdet, zâhir-bâtın, müslüman-münâfık gibi iki ya da daha fazla vechesi var ise, bu zâtı bu vechelerinden sadece biriyle gören kimse için diğer vecheler ortadan kalkar. İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) başın bir kısmını meshetmeyi⁶³ Bâ'da bulunan teb'îz özelliğine dayandırması da bu sebeptir. Bunun metafizik yorumu ise, eşyanın zuhûru sırasında Bâ'nın sanki Yaraticısı'nın varlığının ba'zı/bir kısmı olmuş olmasıdır. İbn Arabî buna "ilâhî teb'îzin özü" demektedir. Aynı şekilde kevn de Bâ'nın ba'zı/bir kısmıdır.⁶⁴

Son olarak İbn Arabî Bâ'nın zaid olarak kullanılmasını yorumlar. Buna göre eşyanın Bâ'dan zuhuru onu müessir kılmaz. Bâ burada zâiddir ve kendisi de Kadîm Kudretin bir eseridir. Bu Kudret ise Hazretü'l-Fi'l'dir.⁶⁵

Görüldüğü üzere, İbn Arabî, varlığın birliğini her yerde ve her şeyde

56 Furkan 25/45.

57 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 7b. *el-Fütûhât*, c.2, s. 134.

58 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 9a - 9b.

59 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 9a.

60 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 9b.

61 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 10a.

62 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 7a, 10a.

63 Mâide 5/6 ayete işaret edilmektedir: "... .."

64 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 10a-10b.

65 *Kitâbü'l-bâ*, vr. 11a.

arayan ârif billah bir zat olarak harflerde görmeyi başarmıştır.

e. Etkileri

İbn Arabî, *el-Fütûhât*'ında harflere bir bâb ayırdığı gibi *Tevceccühâtü'l-Hurûf*,⁶⁶ *Kitâbü'l-Elif*, *Kitâbü'l-Mim ve'l-Vâv ve'n-Nûn*, *Kitâbü'l-Yâ*,⁶⁷ *Kitâbu'l-Cîm*,⁶⁸ *el-Mebâdî ve'l-Ğâyât fi mâ Tehvî aleyhi Hurûfu Mu'cem fi'l-Acâib ve'l-Âyât* veya diğer adıyla *Kitâbu'l-Ğâyât*⁶⁹ gibi harflerle ilgili muhtelif risaleler de te'lîf etmiştir. İslam kültüründe hurûf ilminin şekillenip yaygınlık kazanmasında İbn Arabî'nin önemli bir yeri vardır. Görüşlerini, varlık mertebeleriyle harflerin sembolik ve sayısal düzeni arasında bir tekâbül esasına dayandırmaktadır. Bu tekâbüller, felek sistemleri, varlık türleri, anâsır-ı erbaa ve onların harf sembolizmindeki karşılıkları şeklinde düzenlenmiştir.⁷⁰ *Kitâbü'l-bâ* da dahil olmak üzere harf ilmi ile yazdığı risâlelerin hiçbirisi *el-Mebâdî ve'l-Ğâyât* kadar tanınup⁷¹ bilinmese de bu ilmin gelişmesinde ve yaygınlaşmasında belli bir yere sahip oldukları inkâr edilemez.

İslam dünyasında harflerin bazı mistik, yani gizli, özelliklere sahip olduğu düşüncesi hayli eskidir. Hurûfî anlayış ve yorumlar, çeşitli İslamî gruplar arasında ilgi görmüş, özellikle İbn Arabî'nin katkılarıyla bu ilgi daha da artmış, daha sonraları Fazlullah Hurûfî'nin (idamı: 796/1394) elinde "Hurûfîlik"⁷² dönüşen bu anlayış, İbn Haldun (ö.808/1405) ve Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) gibi âlimlerin ilgisine mazhar olmuştur.⁷³ Hurûfîliğin, Bektâşilik ve Melâmîlik gibi tarikatlerde büyük rağbet gördüğü bilinen bir husustur.

Doğuda bunlar olurken, Batı, İbn Arabî'nin geleneksel ilimler içinde

66 Mektebetü'l-Kâhire, Kahire, ts.

67 Mezkûr risâleler, İbn Arabî, *Resâil*, tahk. Muhammed İzzet, Mektebetü't-Tevfikîyye, Kahire, ts. içinde matbû'dur.

68 Berlin, no. 3774 ibg 737, vr. 13-19.

69 Tahran, 1376.

70 Mehmet E. Bozhöyük, "Hurûf" md., *DİA*, c. 18 (İstanbul 1998), ss. 397-401.

71 Bozhöyük, *Agmd.*, s. 399.

72 İlginçtir ki Fazlullah Hurûfî'nin tasavvufa yönelişi İbn Arabî'nin değil, Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) eserlerinin tesiriyle olmuştu: Mevlânâ'nın "Bekâya sahip olduğun halde neden ölümünden endişe ediyorsun/Hudâ'nın nûruna sahip olduğun halde neden mağarada gizleniyorsun" beytinin manâsını hocası Kemâleddin'e sormuş, o da manânın ancak riyâzet, aşk ve cezbeyle anlaşılabilceğini söyleyince Fazlullah kendisini zühde vermişti. Hurûfîlik hakkında toplu bilgi için bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Hurûfîlik Metinleri Katalogu*, Ankara, 1989, ss. 2-8; Hüsamettin Aksu, "Fazlullah-ı Hurûfî" md., *DİA*, c. 121 (İstanbul 1995), 277-79; Aynı Yazar, "Hurûfîlik", 408-412.

73 Aksu, "Hurûfîlik", 408.

olan hurûf ilmindeki öncülüğünü henüz geçtiğimiz asırda keşfetmiş görünmektedir.⁷⁴

Kaynakça

- Aksu, Hüsamettin, "Hurûfîlik", *DİA*, İstanbul 1998, c. 18, ss. 408-412.
- Algar, Hamid "Noktaviyye", *DİA*, İstanbul 2007, c. 33, ss. 204-205.
- Bozhöyük, Mehmet E., "Hurûf", *DİA*, İstanbul 1998, c. 18, ss. 397-401.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997.
- Gölpınarlı, Abdülhakî, *Hurûfîlik Metinleri Katalogu*, TTK Yay., Ankara 1989.
- Guénon, René, *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, çev.: Mahmut Kanık, İnsan Yay., İstanbul 1989.
- el-Hakîm, Suad, *el-Mu'cemu's-sûfî*, Daru'n-Nedre, Beyrut 1981.
- İbn Arabî, Muhyiddîn, *Kitâbü'l-bâ* (müellif nüshası), Yusufaga Ktp., no: 4868/2, 9 vr.
- , *Zehâiru'l-a'lak şerhu Tercümânî'l-Eşvâk*, el-Matbaatü'l-Ünsiyye, Beyrut 1312.
- , Muhyiddîn, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, tahk. Osman Yahya, el-Hey'etü'l-Misriyye el-âmmeh, Kahire 1405/1985.
- Kılıç, M. Erol, "İbnü'l-Arabî", *DİA*, İstanbul 1999, c.20, ss. 493-516.
- el- Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâle*, tahk. M. Zerrîk- A. A. Baltacı, Dâru'l-Hayr, Beyrut 1413/1993.
- Özköse, Kadir, "İbnü'l-Arabî'nin Şeyhi Ebû Meyden Şuayb El-Ensârî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesir Halkası", *Tasavvuf*, Ankara 2008, sayı: 21, ss. 95-115.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marife Yay., İstanbul 1999.
- Uzun, Mustafa, "Ebced", *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, ss. 68-70.
- Yahya, Osman, *Müellefâtü İbn Arabî*, Fransızca'dan çeviren: Ahmed Muhammed et-Tayyib, Dâru's-sâbûnî-Dâru'l-hidâye, Kahire 1413/1996.
- Tahsin Yazıcı, "Ebû Medyen", *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, ss. 186-187.

74 Bk. René Guénon, *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, Çev.: Mahmut Kanık, İstanbul 1989, s. 63.